

СПІВПРАЦЯ ОРГАНІВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У БОРОТБІ З БАНДИТИЗМОМ (на матеріалах Західної України 1944–1953 рр.)

На основі архівних матеріалів, наукових публікацій розглянуто співпрацю органів виконання покарань з органами державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на території західних областей України в післявоєнне десятиріччя. Наведено нормативні документи, які регулювали арешти, заслання, виселення. Узагальнено, що співпраця органів виконання покарань МВС УРСР з МДБ УРСР була спрямована на боротьбу з бандитизмом шляхом активного здійснення військово-чекістських операцій, агентурно-оперативних заходів із застосуванням спецгруп; оперативно-агентурна робота в місцях позбавлення волі здійснювалася завдяки «інформаторам» та «агентам» серед засуджених.

Ключові слова: органи виконання покарань, спецгрупи, агентурна робота, заслання, виселення.

Постановка проблеми. Нині Державна пенітенціарна служба України перебуває на етапі тривалого реформування органів і установ виконання покарань з урахуванням міжнародних стандартів та позитивного досвіду. Зважаючи на те, що пенітенціарна служба є специфічним державним утворенням, то й важливість розгляду цього питання полягає в тому, що потребує вивчення історичних умов її розвитку. Аналіз функціонування системи виконання покарань на різних етапах розвитку, співпраця з іншими державними органами дозволить визначити стан і тенденції, перспективи, шляхи та методи реалізації її нормативно-визначених цілей і завдань.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити взаємну співпрацю органів виконання покарань та органів державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на території Західної України в 1944–1953 рр.

Стан дослідження. Сучасні українські науковці значну увагу приділяють вивченню діяльності органів державної безпеки УРСР в боротьбі з ОУН, УПА. Серед значущих праць можна виділити двотомну книгу І. Г. Біласа [1], історико-статистичне дослідження В. М. Нікольського [2]. Агентурно-опертивну роботу, використання спецзасобів і оперативних спецгруп у діяльності органів держбезпеки дослі-

джували І. С. Зуляк, А. С. Чайковський, В. І. Ільницький, О. П. Сушук та ін. Однак, не знаходимо праць про роль і місце органів виконання покарань у загальнодержавній програмі боротьби з бандитизмом.

Виклад основних положень. У післявоєнний період у діяльності карально-репресивної системи важливими завданнями в боротьбі з бандитизмом і злочинністю загалом була постановка розвідки й контррозвідки, збір інформації, проведення військово-чекістських операцій із залученням спецгруп, а результат – арешти, виселення, заслання, вбивства і розстріли.

Після розподілу 1941 р. НКВС СРСР на НКВС СРСР та НКДБ СРСР напрями роботи також розділилися. Мета і завдання ототожнювалися, а от способи, спецзасоби, методи і заходи були різні. Відділи НКДБ отримали кодові назви «А» – обліково-архівний, «Б» – оперативно-технічний, «В» – воєнної цензури та перлюстрації кореспонденції. На базі НКДБ було утворено Міністерство державної безпеки (МДБ).

Упродовж років карально-репресивна система розширювала агентурну мережу, формувала винищувальні батальйони (ВБ), групи сприяння й інформаторів за територіями і певними ознаками, групи охорони громадського порядку. Для координації дій спецгруп М. Хрущов і Міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строчак вирішили створити відділ боротьби з бандитизмом (ВББ), який підпорядковувався Головному управлінню з боротьби з бандитизмом (ГУББ). На нього покладалися основні функції: 1) видання керівних вказівок апаратам НКВС-УНКВС з боротьби з бандитизмом, систематичний контроль за їхньою роботою, інспектування та надання їм практичної допомоги; 2) безпосередня організація та здійснення агентурно-оперативних та слідчих заходів з розробки й ліквідації найбільших бандитських формувань; 3) розробка і контроль заходів із проведення великих чекістсько-військових операцій із ліквідації учасників банд; 4) організація винищувальних батальйонів, їх навчання, матеріальне забезпечення та оперативне використання у боротьбі з бандитизмом; 5) організація спеціального радіозв'язку і підготовка кадрів спеціалістів із радіозв'язку [1, с. 258].

Органам виконання покарань у карально-репресивному апараті відводилося значне місце. До основних функцій належала охорона й утримання арештованих, засуджених у місця позбавлення волі, контроль за виселенням і відправленням їх до назначених місць відбування покарання. Та найжахливішим, на наш погляд, було спецзавдання: виконання вироків вищої міри покарання – смертної кари – розстрілу.

Постанови з такими вироками застосовували щодо засуджених за статтями 54-12 «а», 54-11 Кримінального кодексу УРСР, що кваліфікувалися радянським правосуддям як «зрада Батьківщини», «антирадянська агітація і пропаганда».

Серед нормативних документів щодо регулювання і застосування найвищої міри покарання – Указ Президії Верховної Ради СРСР, виданий 19 квітня 1943 р. Ним найвища міра покарання – смертна кара – здійснювалася через повішення і каторжні роботи. Для того, щоб викликати страх у населення, такі вироки виконували привселюдно. В інформації завідувача оргінструкторським відділом Дрогобицького обкому КП(б)У Штефана, надісланій на ЦК КП(б)У «Про привселюдне повішення активних учасників націоналістичного підпілля 11 січня 1945 р.», зазначалося: «9 января 1945 г. в гор. Дрогобыче на базарной плоче по приговору Военного трибунала были повешены два участника «УПА» – Безик и Белый, один 1923 г. рождения, второй – 1921 года, оба жители села Улычно Дрогобычского района – за расстрел 3-х советских партизан и грабеж местного населения. При исполнении приговора присутствовало до 8 000 чел. населения. Акт повешения был встречен громкими аплодисментами всех присутствовавших и возгласами одобрения приговора.

В этот же день в гор. Бориславе по приговору Военного трибунала был повешен участник «УПА» Лысык, 1921 года рождения, житель Бориславского района, – за убийство лейтенанта Красной Армии и диверсионную работу.

В ближайшие дни предполагается в разных городах и районах области привести в исполнение до 20 приговоров о казни активных участников националистических банд через повешение» [3].

Такий вид покарання присуджували «Особливі наради» і Військові трибунали, які входили до складу МДБ. У травні 1947 р. виданий Указ «Про відміну смертної кари». Президія Верховної ради СРСР постановила: «відмінити в мирний час смертну кару, встановлену за злочини, передбачені в законодавстві СРСР. Злочини, передбачені покаранням, – смертною карою, замінити в мирний час засудженням до виправно-трудових робіт у таборах терміном на 25 р. [4, с. 239–240]. Та 1950 р. в цей Указ було внесено поправки: застосування смертної кари за такі злочини, як «зрада Батьківщини», «шпіднаж», «диверсанство» (ст.ст. 58-I, «б», 58-2, 58-6, 58-7, 58-8, 58-9 КК), а згодом у перелік додано злочин – «вмисне вбивство». Вироки виносили Воєнні трибунали округів, груп військ Радянської армії і Військові трибунали

флотів, які виконувалися після затвердження Верховним Судом, який міг видати й акт про помилування.

Перелік злочинів, за які карали радянським законодавством від 15–25 років виправно-трудовими таборами, складався з: «обвинувачення у зрадництві та пособництві окупантам», «повстанства», «агентури іноземних розвідувальних і контррозвідувальних органів», «дезертирства», «терору та терористичних намірів», «шкідництва та саботажу» та ін.

До заходів боротьби з так званими «бандами» ОУН і УПА належали масові виселення і заслання, які документально оформлялися і контролювалися. Відповідно до наказу НКВС-НКДБ СРСР 01240/00380, з метою посиленої боротьби з учасниками оунівських організацій і банд, негайно оформляти облікові справи на виселення їх у віддалені райони Союзу. «Ссылке подлежат все совершеннолетние члены семей ОУНовцев и активных повстанцев как осужденных, арестованных, убитых при столкновениях, так и семей актива и руководящего состава ОУН, УПА скрывающихся и находящихся в данное время на нелегальном положении, как-то: коменданты, помощники комендантов и сотрудники «СБ», районные и надрайонные ОУН, сотенные, станичные, коменданты ОУН, куренные, господарчие, шефы и реферанты связи, активные участники банд. Несовершеннолетние члены семей следуют вместе со своими родными. Имущество ссылаемых подлежит конфискации в соответствии с приказом НКВД СССР от 10 декабря 1940 года № 001552» [5].

Тож головний акцент робився на керівному складі ОУН-УПА. Вивезення проводилося поетапно. За кілька днів до проведення операції підготовлені документи подавалися у відділ перевезення НКВС та 1-й Спецвідділ НКВС. До таких спецоперацій залучалися й кримінально-виконавчі органи, та основну роботу проводили бійці й офіцери військових груп, які очолювали старші опергрупи. Сформовані групи прибували в назначений населений пункт, атакували його, виставляли зовнішню і внутрішню охорону й виводили людей. Перевіряючи за списками, здійснивши особистий обшук і обшук будинку, давали виселенцям 3 години на збір для відправки. Особисте майно описували і конфісковували. Людям дозволяли брати тільки продукти харчування. Перевозили виселених у вагонах до назначеної станції. Відповідно до Інструкції передбачалася максимальна загрузка 30/40 осіб у вагон, 1–2 вагони для речей, всі вагони мали бути пристосовані до зимових умов [5].

1947 року відповідно до постанови РМ СРСР № 3214 від 10 вересня 1947 року виселенню підлягали родини учасників банд ОУН, пособники, учасники ОУН та члени їх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини. Найбільшою вважається операція «Запад», проведена у жовтні 1947 року. Було утворено збірні пункти у Львові, Дрогобичі, Чорткові, Коломиї, Рівному та Ковелі, куди примусово прибували сім'ї «націоналістів» для відправлення на спецпоселення.

Матеріали справ, заведені на оунівців, часто не мали достатніх доказів про їх «підривну» діяльність, не було встановлено навіть причетності родичів, однак вивозили всіх, а на окремих заводили кримінальні справи, їх арештовували, погрожували, пропонували зізнатися. Наприклад, лист оперуповноваженого Кременецького МВ МДБ Макушина до кушового ОУН Галюка В. П. із закликом приходити з повинною від 03.12.1947 р.: «С того времени как Вы перешли на нелегальное положение и стали заниматься бандитизмом прошло три с половиною года и вот хорошо подумайте, что Вы за это время сделали хорошего для себя лично и для общего дела? Ничего (...) Володенька! Наш Вам совет явитесь с повинной, бросьте это позорное и никому не нужное дело, займитесь честным трудом. Мы обещаем Вам свободу, если Вы поступите благоразумно, не слушайте тех одурманщиков (...) если Вы послушаете нас и явитесь с повинной, мы обещаем Вам вернуть досрочно из заключения Вашу мать, а если нет, то у Вас очень мало и пожалуй нет совсем шансов увидеть её. Мы желаем Вам лучшее, а все прошлое будет Вам прощено. Не забывайте мать. Пишите нам на Городской отдел МГБ. Оперуполномоченный Кременецкого РО лейтенант Макушин» [6].

Маємо ще один промовистий документ, який підтверджує жорсткість каральної політики. 1948 року МДБ СРСР видає наказ «Про організацію роботи виселення, виселення на поселення» від 23.03.1948 р. № 00115 [7]. Наказ передбачав виселення за ворожу діяльність і антирадянські зв'язки та направлення тільки в такі місцевості:

- а) у район Колими на Далекому Півночі;
- б) у райони Красноярського краю і Новосибірської області, розміщені в 50-ти кілометрах північніше трансибірської залізничної магістралі;
- в) у Казахську область, за винятком Альма-Атинської.

Переселення здійснювалося впродовж шести місяців з моменту набрання чинності наказу. Контроль за переселенням покладался на Відділ «А» МДБ. У тих, хто підлягав переселенню, забирали всі

особисті документи, зобов'язуючи їх виїхати до назначеного місця висилки. Замість відібраних документів давали довідки відповідного зразка. Тих, хто упирався висилці, вивозили примусовим етапом. З метою попередження втеч була посилена агентурна робота і нагляд за особами, підписаними на висилку [7, арк. 273].

Про направлення і прибуття виселених осіб і сімей в нові місця висилки сповіщали органи МДБ-УМДБ і направляли їм особисті справи, агентурні розробки та інші матеріали.

Про переселення і виселення щомісячно доповідалося МДБ СРСР. На той час начальниками УМДБ Красноярського краю, УМДБ Новосибірської області були полковник міліції Кадаєв і генерал-майор міліції Мещанов. Їм і доручалося розселяти прибулих переселенців. Враховувався ступінь небезпеки злочинця і необхідність створення умов протидії втечам і встановленню злочинних зв'язків. Для запобігання втечам велося агентурне стеження, реєстрація всіх прибулих у місцевих органах МДБ і нагляд за ними. Прибулих намагалися зайняти роботою з урахування професійної спрямованості. В разі втечі поселенців інформація телеграфом надходила до МДБ УРСР і СРСР.

Керівництво агентурно-оперативної роботи з виселення і переселення було покладено на Друге Головне і П'яте Управління МДБ СРСР за напрямками роботи. Контроль за наглядом і підтримка режиму в містах, куди відправляли виселенців, здійснював Відділ «А» МДБ і його місцеві апарати.

У квітні 1950 р. Політбюро ЦК(б)У затвердило постанову «Про підготовку документів щодо виселення родин оунівців і зміну існуючого порядку комплектування груп охорони громадського порядку», відповідно до якої передбачалося додатково депортувати «учасників банд націоналістичного підпілля, «бандопособників» та членів їх родин. У січні 1951 р. виходить ще один документ – постанова Ради міністрів СРСР № 189-88 сс «Про виселення куркулів із сім'ями з території Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей Української РСР». Під час депортації майно «куркулів» підлягало конфіскації, його частково передавали колективним господарствам, а іншою частиною сплачували державні зобов'язання перед іншими суб'єктами.

Упродовж 1944–1949 рр. із західних областей УРСР було депортовано 50 453 сім'ї у складі 143 141 особи, зокрема: 1944 – 4 724 / 12 762; 1945 – 7 393 / 17 497; 1946 – 2 612 / 6 350; 1947 – 26 612 / 76 586; 1948 – 2 623 / 8 274; 1949 – 6 489 / 21 672 [1, с. 189]. Правове

становище депортованих визначалося постановою РНК СРСР № 35 від 8.01.1945 р. В ній передбачалося розселення в межах району під наглядом комендатури НКВС, «ущільнене» поселення, переїзд категорично заборонявся, матеріально-побутові умови депортованих були незадовільні. З 1948 р. поширювалася дія указу, в якому за втечу з місця обов'язкового та постійного поселення депортованому загрожувало 20 років каторжних робіт.

З початку 1950-х р. до центральних відомств розпочало надходити багато скарг про обмеження прав людей, тому з 1954 р. ініційовано перегляд справ спецпоселенців.

Масові арешти, ув'язнення, виселення і заслання були наслідками «ефективної» роботи військово-чекістських операції, дій спецгруп і винищувальних загонів, спецбоїв НКДБ. Станом на 20 червня 1945 р. у Дрогобицькій області діяло 10 спецгруп МДБ з 52 учасниками, у Чернівецькій – 25/106, Львівській – 26/219, Станіславській – 11/70, Тернопільській – 2/34, Рівненській – 149/905, Волинській – 33/397 [8, с. 100].

Агентурно-оперативна робота виконувалася і в місцях позбавлення волі серед ув'язнених і засуджених. Вона мала конкретні напрями, цілі, завдання. Особливість цієї роботи полягала в тому, що це один із видів оперативної роботи радянської розвідки. В її обов'язки входило вжиття комплексних заходів, організованих активних дій, спрямованих на те, щоб викрити співучасників, які переховуються від слідства і суду.

Оперативна робота в місцях позбавлення волі була передбачена Інструкцією НКВС СРСР від 07 червня 1939 р. Головними напрямками в агентурно-оперативній роботі були: виявлення, через повідомлення фактів, про приховування арештованими, засудженими від слідства, суду своєї контрреволюційної, антидержавної діяльності та своїх співучасників, які залишилися на волі; викриття форм і методів антирадянської діяльності засудженими в тюрмі і їхніх співучасників на волі; викриття фактів і методів нелегального зв'язку засуджених з волею і засудженими-співучасниками з інших камер; виявлення і попередження спроб засудженими до втеч; виявлення і попередження спроб засудженими до домовленостей з наглядовим складом для послаблення режиму, встановлення зв'язку з іншими камерами.

Особливість цієї роботи полягала в тому, що доводилося використовувати винятково агентуру, завербовану з оточення і серед засуджених. Найменша необережність в агентурній роботі призводила

до дезінформації, переривання каналу зв'язку і повідомлень, а це, своєю чергою, – до зібрання оперативними працівниками неправдивої інформації.

Висновки. Розгалужена мережа розвідувальної й оперативної роботи на волі і місцях позбавлення волі давала бажані результати в накреслених завданнях карально-репресивної системи в боротьбі з бандитизмом. Масові арешти, розстріли, депортації – результат спільної «ефективної» взаємної праці органів виконання показань з органами державної безпеки в боротьбі з бандитизмом на західних теренах України в перше післявоєнне десятиріччя.

Діяльність органів держбезпеки і виконання покарань супроводжувалася нормативними документами: постановами, інструкціями, які регулювали завдання, координацію дій, методи і заходи. Дією радянської законності охоплювалися всі ті, хто був опонентом радянського режиму і перебував у політичній чи ідеологічній опозиції до влади. Ставка робилася на керівників так званих антирадянських організацій, банд ОУН і УПА. Згодом розправа відбувалася через родинне заручництво, виселення, виправно-трудові табори системи ГУЛАГу.

Матеріали справ, заведені на бандитів оунівців, часто не мали достатньої доказової бази про їх «підривну» діяльність, однак спільна агентурно-оперативна робота державних структур сприяла найсуворішому покаранню: привселюдному фізичному знищенню, ізоляції на 15–25 років, довічне виселення на спецпоселення.

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. / І. Г. Білас. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 1994. – 432 с.; Кн. 2. – 1994. – 688 с.

2. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): історико-статистичне дослідження: монографія / В. М. Нікольський. – Донецьк, 2003. – 624 с.

3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1695. – Арк. 2.

4. Яковлев Б. Концентрационные лагеря СССР / Б. Яковлев // Исследования и материалы. Серия 1. Вып. 23-й. – Мюнхен, 1955. – 234 с.

5. Архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 13. – Оп. 19. – Спр. 15. – Арк. 6.

6. ДАТО. – Ф. 3472. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 1.

7. ГДА СБУ, Ф. 9. – Спр. 16. – Арк. 273–275.

8. Ільницький В. І. Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти підпілля в Дрогобицькій окрузі

(середина 40-х – перша половина 50-х рр. XX ст.) / В. І. Льницький // Національний вісник Волинського університету імені Лесі Українки, 2010. – № 1. – С. 100–106.

Савчин Г. Я. Сотрудничество органов исполнения наказаний с органами государственной безопасности в борьбе с бандитизмом (на материалах Западной Украины 1944–1953 гг.).

В статье на основе архивных материалов, научных публикаций рассмотрено сотрудничество органов исполнения наказаний с органами государственной безопасности в борьбе с бандитизмом на территории западных областей Украины в послевоенное десятилетие. Приведены нормативные документы, регулирующие аресты, ссылки, выселение. Обобщенно, что сотрудничество органов исполнения наказаний МВД УССР с МГБ УССР было направлено на борьбу с бандитизмом путем активного осуществления военно-чекистских операций; агентурно-оперативных мероприятий с использованием спецгрупп, оперативно-агентурная работа в местах лишения свободы проводилась благодаря «информаторам» и «агентам» из числа осужденных.

Ключевые слова: органы исполнения наказаний, спецгруппы, агентурная работа, ссылки, выселение.

Savchyn G. Ja. Cooperation of punishment execution organs with organs of state security in a fight against gangsterism (on materials of Western Ukraine in 1944–1953).

On the basis of archival materials and scientific publications the cooperation of punishment execution organs with organs of state security in a fight against gangsterism on the territory of western areas of Ukraine in a postwar decade is considered. The normative documents that regulated arrests, exiles and evictions are given. It is generalized that cooperation of punishment execution organs of the Ministry of Internal Affairs of Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR) with the Ministry of State Security of Ukrainian SSR was directed at the fight against gangsterism by means of active realization of Chekist military operations and secret service and operative measures with the use of special groups. The operative secret service in prisons was conducted due to “informants» and “agents» from a number of convicts.

Over the years the punitive and repressive system extended a secret service network, formed destructive battalions, assistance and informants groups by the territory and some other certain features as well as public order maintenance groups. A significant place in the punitive and repressive apparatus was given to punishment execution organs. Their main functions were the guard and maintenance of arrested persons and convicts and control over eviction and sending them to the fixed places of serving their sentences.

The materials of cases against the bandits of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) did not often have sufficient evidence of their “subversive»

activity, however joint secret service and operative work of state structures contributed to the severest punishment that was public physical destruction, 15-25-year isolation or life-term eviction to special settlements.

The ramified network of secret service and operative work at liberty and places of imprisonment gave desirable results of the drawn tasks of the whole punitive and repressive system in the fight against gangsterism. Mass arrests, executions and deportations are the results of "effective" cooperation of punishment execution organs with organs of state security in the fight against gangsterism on the western areas of Ukraine in the first postwar decade.

Key words: punishment execution organs, special groups, secret service, exile, eviction.

Стаття надійшла 25 грудня 2013 р.

УДК 349.41

С. С. Сливка

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено історичне та правове розуміння фінансово-економічного становища західноукраїнських земель у роки Першої світової війни. Проаналізовано основні аспекти фінансового та економічного розвитку 1914–1918 рр. на Західноукраїнських землях у складі Австро-Угорської імперії. Охарактеризовано правові напрями роботи Української парламентської репрезентації в австрійському парламенті, а також діяльність українських громадських організацій щодо розроблення основних напрямів і стратегії фінансово-економічної відбудови краю після Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, економіка, фінансово-економічний розвиток, фінансова система, банківська система, Українська парламентська репрезентація.

Постановка проблеми. Практично усе XIX століття та особливо перша половина XX століття були для України загалом і для західноукраїнських земель зокрема періодом величезних випробувань. Це було зумовлено складним соціальним, національним і політичним становищем, пов'язаним із перебуванням етнічних українських земель